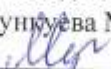

МИНИСТЕРСТВО ПРОСВЕЩЕНИЯ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ
МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ БУРЯТИЯ
ГБОУ «РЕСПУБЛИКАНСКИЙ БУРЯТСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ
ЛИЦЕЙ-ИНТЕРНАТ № 1»

РАССМОТРЕНО:
МО учителей бурятского
языка и литературы
Руководитель МО
Мункуева М.Б.

Протокол № 11
от «22» мая 2023 г.

СОГЛАСОВАНО:
Зам.директора по УВР

Цыбикова Д.Д.

Протокол № 1
от «31» 08 2023 г.

УТВЕРЖДЕНО:
Директор ГБОУ
«РБНЛИ № 1»

Рабочая программа
учебного предмета «Буряад хэлэн»

для класса 9 общего образования
на 2023-2024 учебный год

Составитель: Мункуева М. Б.
учитель бурятского языка и литературы

Тайлбари бэшэг

Тус программа гүрэнэй Федеральна стандарт, Буряад Республикын Хуралсалай болон эрдэм ухаанай министерствын туршалгын программа дээрэ үндэһэлэгдэнэ. Буряад дунда хургуулида түрэлхи литература хуралсалай предмет болгогдожо, үзэгдэжэ байдаг гээшэ. Энэ программа мүнөө үсын ФГОС баримталан, 5-дахи классай «Бэлиг» хэблэлээр гараһан Б.Гомбоев, Б.Будаин, С.Будаинай зохёһон «Буряад хэлэн» гэхэн номдо таарууланхай.

Программын шухала **зорилгонь** хадаа:

1. Нурагшадай түрэлхи хэлэ үзэлгэ хадаа оршон тойронхи байдалые ойлгоходонь, мүн ород хэлэ болон бэшэшье предметүүдые үзэхэ хэрэгтэнь ехэ туһа хүргэдэг. Гадна нурагшадые болбосоруулха, хүмүүжүүлхэ хэрэгтэ туһалха арга боломжотой. Ушар тиимэхэ түрэлхи хэлэнэй үүргые саашань улам дээшэлүүлхэ, энэ предмет заалгыг, хэшээл бүхэнэй үрэ дүнгые һайжаруулха шухала.

2. Багшын шухала зорилгонуудай нэгэниинь хадаа нурагшадые алдуугүйгөөр, зүбөөр бэшүүлжэ хургаха болоно. Бэшэгэй дүримүүдые, сэглэлтын тэмдэгүүдые үзэхэдөө, нурагшад зүбөөр ойлгоод, тэдээнэ алдуугүйгөөр хэрэглэжэ хураха ёһотой.

3. Түрэлхи хэлые литературатайнь нягта холбоотойгоор зааха хэрэгтэй. Тиихэдэе литературын хэшээлдэ үзэһэн уран зохёолой хэлэ, найруулга, холбоо үгэнүүд, оньһон болон хошоо үгэнүүд, зэргэсүүлгэнүүд, зохид мэдүүлэлнүүд, богонихон текстнүүд гэхэ мэтые буряад хэлэнэй хэшээлнүүдтэ үргэнөөр хэрэглэхэ шухала.

4. Түрэлхи хэлэ, литературын хэшээлнүүдтэ хэлэлгэ хүгжөөлгэ хараалагданхай. Тиимэхэе изложени болон сочинени бэшэлгэ, хөөрөжэ хургалга гэхэ мэтэ хүдэлмэринүүд дүүргэгдэхэ ёһотой.

5. Буряад хэлэ үзэлгэ бэшэ предметүүдые үзэлгэтэй нягта холбоотой. Жэшээлхэдэ, буряад хэлэндэ түшэглэн, ород хэлэнэй олон ойлгосонуудые нурагшадта ойлгуулжа, хоёрдохи хэлэндэнь хургаха зэргэтэй.

6. Ургажа ябаа үетэндэ эрдэм болбосоролой үндэһэ нууриие гүнзэгыгөөр ба бата бэхээр үгэхэ, тэдэниие ажал дээрэ хэрэглэхэ, дадал шадабаритай болгохо, хүгжэлтын юрэнхы үзэл бодолтойгоор хүмүүжүүлхэ.

Нуралсалай- тематическа түсэб

№	Программна материал	часууд
1	Дабталга	2
2	Хэлэн тухай шухала мэдээн	2
3	Сложно мэдүүлэл	1
4	Ниилэлдэһэн сложно мэдүүлэл	3
5	Дахалдаһан сложно мэдүүлэл	12
6	Союзгүй сложно мэдүүлэл	3
7	Дабталга. Лексикээр, фонетикээр, грамматикаар, бэшэгэй дүримөөр, сэглэлтын тэмдэгүүдээр	5
8	Холбоо хэлэлгэ хүгжөөлгэ	7

Программын байгуулга ба удха

Дабталга (2 час).

Урда классуудта үзэһэнөө. Фонетическэ, үгын бүридэлөөр, морфологическа шүүлбэринүүд.

Хэлэн тухай шухала мэдээн (2 час).

Буряад хэлэнэй түүхэхээ. Хэлэн тухай найруулганууд.

Сложно мэдүүлэл (Орёо мэдүүлэл). (1 час).

Юрын мэдүүлэлэй байгуулга. Юрын мэдүүлэлэй бүридэл, сложно мэдүүлэлэй илгаань.

Ниилэлдэһэн сложно мэдүүлэл (3 час).

Союзууд. Ниилэлдүүлһэн, дахалдуулһан союзуудай илгаа. Юрын мэдүүлэлнүүдые сложно болгохо. Мэдүүлэлэй гэшүүд. Сэглэлтын тэмдэгүүд.

Дахалдаһан сложно мэдүүлэл (12 час).

Союз ба союзна үгэнүүд. Дахалдуулһан союзууд. Ород хэлэнэй дахалдаһан сложно мэдүүлэлэй байгуулга. Мэдүүлэлэй юрын гэшүүд. Сэглэлтын тэмдэгүүд.

Союзгүй сложно мэдүүлэл. (3 час).

Юрын ба сложно мэдүүлэлэй байгуулга. Мэдүүлэлэй шухала ба юрын гэшүүд. Үгүүлэл. Үгүүлэлэй стильнүүд.

Дабталга. Лексикээр, фонетикээр, грамматикаар, бэшэгэй дүримөөр, сэглэлтын тэмдэгүүдээр. (5 час).

Холбуулал мэдүүлэл хоёрой илгаа. Янза бүрийн шүүлбэринүүд.

Холбоо хэлэлгэ хүгжөөлгэ. (7 час).

Мэдүүлэлнүүдэй байгуулга. Зохёолго яагаад бэшэхэб? Зурагаар яагаад хүдэлхэб? Үгүүлэл. Үгүүлэлэй стильнууд.

Календарно-тематическа түсэб

Ичетверть

№	Грамматика ба бэшэгэй дуримөөр үзэхэ материал	Разделээр үгтэһэн саг	Темээр үгтэһэн саг	Болзор	ИКТ	Нурагшадай бээ дааһан хүдэлмэри
1-2.	Дабталга. Мэдүүлэл, холбуулал. Мэдүүлэлэй шухала ба юрын гэшүүд.	2 час	2час	6.09 8.09	Электрон ном хэрэглэлгэ	Тест зохёохо
3.	Шалгалтын диктант		1час	13.09		Дабталга-бэхижүүлгэ
4.	Алдуу дээрэ хүдэлмэри.		1 час	15.09		Дүрим дабтаха
5-6	Орёо мэдүүлэл, тэрэнэй илгаа, сэглэлтын тэмдэгүүд.		2 час	20.09 22.09	Электрон ном хэрэглэлгэ	Зохёолгодо бэлдэлгэ
7.	Х.Х.Х.зохёолго		1 час	27.09		Зохёолго бэшэхэ
8-9	Ниилэлдэһэн орёо мэдүүлэл, тэрэнэй илгаа, сэглэлтын тэмдэгүүд.		2 час	29.09 4.10		Мэдүүлэлнүүдэй шүүлбэри хэхэ
10	Холбоһон харилсаатай мэдүүлэлнүүд.		1 час	6.10	Электрон ном хэрэглэлгэ	Асуудалнуудта харюусалга
11	Илгәһан харилсаатай мэдүүлэлнүүд.		1час	11.10	Электрон ном хэрэглэлгэ	Опорно схемэ зохёолго
12	Практическа хүдэлмэри		1 час	13.10		Бэхижүүлгын упражненинууды дидактическа материалнуудаар дүүргэлгэ
13	Зүрилдэһэн харилсаатай мэдүүлэлнүүд.		1час	18.10		Опорно схемэ зохёолго
14	Залгәһан харилсаатай мэдүүлэлнүүд.		1час	20.10		Мэдүүлэлнүүдэй шүүлбэри хэхэ
15	Практическа хүдэлмэри		1 час	25.10		Дабталга-бэхижүүлгэ
16	Х.Х.Х. найруулга		1 час	27.10		Зохёолго бэшэхэ
17	Шалгалтын диктант		1 час	1.11		
18	Алдуу дээрэ хүдэлмэри.		1 час	3.11		Дабталга, бэхижүүлгэ

2 четверть

№	Грамматика ба бэшгэй дүримөөр үзэхэ материал	Разделээр үгтэһэн саг	Темээр үгтэһэн саг	Болзор	ИКТ хэрэглэлгэ	Нурагшадай бэе дааһан хүдэлмэри
1	Урда үзэһэнөө дабталга Ниилэлдэһэн орёо мэдүүлэлнүүдэй илгаа. Синтаксическашүүлбэри.		1 час	8.11	Электрон ном хэрэглэлгэ	Литературна зохёолнууд сооһоо мэдүүлэлнүүдые тааруулан буулгажа бэшэхэ, синтаксическа шүүлбэри хэхэ.
2	Х.Х.Х. багшын үзэмжөөр		1 час	10.11		Найруулга бэшэхэ
3	Ниилэлдэһэн орёо мэдүүлэлые холбодог холболтонууд		1 час	15.11		Мэдүүлэлнүүдэй схемэ зохёолго.
4	Практическа хүдэлмэри.		1 час	17.11		Дабталга. Бэхижүүлгэ
5-6	Х.Х.Х.найруулга		2 час	22.11, 24.11		Найруулга бэшэхэ
7-8	Дахалдаһан орёо мэдүүлэлэй шухала ба нүхэсэл мэдүүлэлнүүд		2 час	29.11, 1.12	Электрон ном хэрэглэлгэ	Литературна зохёолнууд сооһоо мэдүүлэлнүүдые тааруулан буулгажа бэшэхэ.
9-10	Дахалдаһан орёо мэдүүлэлнүүдые холбодог холболтонууд ба холболто үгэнүүд.		2 час	6.12, 8.12	Электрон ном хэрэглэлгэ	Мэдүүлэлнүүдэй схемэ зохёолго. Синтаксическа шүүлбэри.
11-12	Практическа хүдэлмэри		1 час	13.12		Дабталга. Бэхижүүлгэ
13	Шалгалтын диктант		1 час	15.12		
14	Диктантын шүүлбэри. Хахад жэлэй дүн.		1 час	20.12		Дабталга. Бэхижүүлгэ

9- дэхи класс буряад хэлэн III-дахи четверть

№	Грамматика ба бэшэгэй дүримөөр үзэхэ материал	Темээр үгтэһэн саг	Болзор	ИКТ хэрэглэлгэ	Нурагшадайбээ дааһан хүдэлмэри
1	Дабталга. Дахалдаһан орёо мэдүүлэлнүүд.	1	10.01	Электронно ном хэрэглэлгэ	Бэхижүүлгэ
2-3	Тайлбарилһан нүхэсэл мэдүүлэл	2	13.01 17.01		Таблицаар хүдэлмэри, упражненинүүдые дүүргэлгэ.
4	Практическа хүдэлмэри	1	20.01		Мэдүүлэлнүүдэй шүүлбэри
5	Холбоо хэлэлгэ хүгжөөлгэ	1	24.01		Творческо хүдэлмэри.
6-7	Элирхэйлһэн нүхэсэл мэдүүлэл	2	27.01, 31.01	Электронно ном хэрэглэлгэ.	«Буряад хэлээр тестнүүд
8	Практическа хүдэлмэри	1	3.02		Мэдүүлэлнүүдэй шүүлбэри
9-10	Холбоо хэлэлгэ хүгжөөлгэ	2	7.02, 10.02		Найруулга бэшэхэ
11	Ушарлаһан нүхэсэл мэдүүлэл	1	14.02	Электронно ном хэрэглэлгэ.	Упражненинүүдые дүүргэлгэ.
12	Аргын, байрын ушарлаһан нүхэсэл мэдүүлэлнүүдэй илгаа	1	17.02	Электронно ном хэрэглэлгэ.	Мэдүүлэлнүүдэй шүүлбэри
13	Сагай, шалтагаанай ушарлаһан нүхэсэл мэдүүлэлнүүдэй илгаа	1	28.02	Электронно ном хэрэглэлгэ.	Мэдүүлэлнүүдэй шүүлбэри
14	Практическа хүдэлмэри	1	3.03		Упражненинүүдые дүүргэлгэ
15	Зорилгын, хэмжээнэй ушарлаһан нүхэсэл мэдүүлэлнүүдэй илгаа	1	7.03	Электронно ном хэрэглэлгэ.	Мэдүүлэлнүүдэй шүүлбэри
16	Болзоогой, өөрсэгүйн ушарлаһан нүхэсэл мэдүүлэлнүүдэй илгаа	1	10.03	Электронно ном хэрэглэлгэ.	Мэдүүлэлнүүдэй шүүлбэри
17	Практическа хүдэлмэри	1	14.03		Упражненинүүдые дүүргэлгэ
18	Холбоо хэлэлгэ хүгжөөлгэ	1			Найруулга
19	Шалгалтын диктант	1	17.03		
20	Алдуу дээрэ хүдэлмэри	1	21.03		Алдуунуудай шүүлбэри

4 четверть

№	Грамматика ба бэшгэй дүримөөр үзэхэ материал	Раздел ээр үгтэһэн саг	Темээр үгтэһэн саг	Болзор	ИКТ	Нурагшадай бэе дааһан хүдэлмэри
1	Х.Х.Х. багшын үзэмжөөр		1 час	4.04		Творческо хүдэлмэри дүүргэхэ
3-4	Холболтогүй орёо мэдүүлэл		2час	7.04, 11.04	Электрон. Ном хэрэглэлгэ	Мэдүүлэлнүүдэй схемэ зохёолго. Синтаксическа шүүлбэри.
5.	Практическа хүдэлмэри		1 час	14.04		Мэдүүлэлнүүдэй схемэ зохёолго. Синтаксическа шүүлбэри. Бэхижүүлгын упражненинуудые дидактическа материалнуудаар дүүргэлгэ
6	Сэхэ хэлэлгэтэй орёо мэдүүлэлэй шэнжэ болон байгуулга, сэглэлтэнүүд	1	1 час	18.04	Электрон. Ном хэрэглэлгэ	Упражненинүүдые дүүргэлгэ
7-9	Сэхэ ба өөршэлэн хэлэлгэ		2 час	21.04, 25.04	Электрон. Ном хэрэглэлгэ	Авторай ба сэхэ хэлэлгэ илгажа нураха
10	Текст ба тэрэнэй байгуулга	2	1 час	28.04, 2.05		Текст байгуулгаарнь илгаруулха, хөөрэлгэ, бодомжолго, зураглалтай текст литературна зохёолнууд сооһоо тааруулан буулгажа бэшэхэ.
11	Хөөрэлгэ, бодомжолго, зураглалтай текст		1 час	5.05	Электрон ном хэрэглэлгэ	Бэхижүүлгын упражненинуудые дидактическа материалнуудаар дүүргэлгэ
12	Үгүүлэл, тэрэнэй янзанууд	1	1	9.05	Электрон ном хэрэглэлгэ	Эрдэм нурагшалай, ниитын, хэрэгэй, хөөрөлдөөнэй, уран найханай үгүүлэл литературна зохёолнууд сооһоо мэдүүлэлнүүдые тааруулан буулгажа бэшэхэ.
13	Шалгалтын диктант.		1	12.05		
14	Алдуу дээрэ хүдэлмэри.		1	16.05		Алдуунуудай шүүлбэри хэхэ
15	Дабталга		1	19.05		
16	Жэлэй дүн гаргалга.		1	23.05		

5. Нурагшадай мэдэсэ шадабариин гол эрилтэнүүд

Нурагшад 9-дэхи класс дүүргэхэдээ, иимэнүүд шадабари ба дадалтай болохо ёһотой: мэдүүлэлнүүдые байгуулгаарнь шүүмжэлхэ, юрын болон орёо мэдүүлэлнүүдые зохёохо; буряад болон абтаһан үгэнүүдэй бэшэгэй дүрим мэдэхэ, тэрэниие баримталан, үгэнүүдые болон мэдүүлэлнүүдые зүб үгүүлхэ, бэшэхэ; юрэ хөөрэхэн, бодомжолһон, зураглаһан найруулгануудые бэшэхэ түсэб табижа шадаха.

Фонетикэ, графика, орфоэпи, орфографи шудалан үзэлгэ хадаа буряад хэлэнэй абяанай системын онсо зүйлнүүдые харуулха, абяан үзэг хоёрые худхахагүй, литературна үгүүлбэрийн хэм баримталха, зүб бэшэлгын дүримүүдые хэрэглэжэ шадаха болохо ёһотой. Үгэнүүдые, мэдүүлэлнүүдые, үгүүлэлнүүдые зүбөөр галиглажа нурабал, фонетическэ шүүлбэри зүбөөр хэгдэхэ.

Тус программа соо лексикологи ба фразеологи гэхэн сэдэбүүдтэ онсо нуури үгтэнэ. Буряад хэлэнэй үгын баялиг, тэрэниие баяжуулха гол аргууд, хэлэнэй уран аргуудые: эпитет, метафора, синекдохэ, гиперболэ – эдэ бүгэдые нурагшад эдэбхитэйгээр хэрэглэжэ нураха ёһотой. Лексикологёор мэдэсэнүүд морфологи, синтаксисше шудалха үедөө нэмэгдэхэ, бэхижүүлэгдэхэ. Буряад литературын хэшээлнүүдтэ зохёолой хэлэнэй шүүмжэлгэ хэхэдэ, лексикээр хүдэлмэри ябуулагдаха болоно. Түрэл хэлэнэйнгээ арга боломжые, тодо, хурса, ураниие улам бүри дүүрэнээр хэрэглэжэ нургаха шухала. Нурагшадые лексическэ шүүлбэридэ нургаха хэрэгтэй.

Морфологи шудалан үзэхэдөө, нурагшад үгын бүридэл ба үгын бии болодог аргуудтайнь танилсана. Үгын удхата хубинууд – үндэхэн ба залгабаринуудай үүргэ тухай, үгэнүүдые холбодог арга зэбсэгын болохо залгалта тухай ойлгосо нурагшадта үгэхэ, үгые ганса бүридэлөөрнь шүүлбэрилжэ нураха бэшэ, мүн баһа ямар үгэхөө яагаад бии болоһыень ойлгуулха шухала юм. Үгын бүридэлөөр ба үгын бии бололгоор шүүлбэридэ наринаар хандаха, зүб бэшэлгэтэйн холбоотойгоор хараха. Хэлэлгын хубинуудай морфологическа шэнжэнүүдые ойлгон, тэдэнэй хоорондох ади ба ондоо зүйлнүүдые мэдэжэ абаха зорилго табигдана.

Синтаксис шудалан үзэхэдөө, нурагшад үгэнүүдэй холбоо, мэдүүлэл, мэдүүлэл доторхи үгэнүүдэй холбоо, мэдүүлэлэй шухала ба юрын гэшүүд, мэдүүлэлэй тусгаарлагдаһан гэшүүд, причастна ба деепричастна дахуулалтай мэдүүлэлнүүд, юрын ба орёо мэдүүлэлнүүдэй гол янзанууд тухай мэдэсэ, хэрэглэхэ шадабари бата бэхээр ойлгожо абаха ёһотой. Мэдүүлэлнүүдые уншахадаа, хоолойн аялга ашагладаг байха хэрэгтэй. Нурагшадые сэглэлтын тэмдэгүүдые зүбөөр табиha дүй дүршэлтэй болгохоһоо гадна, мүн баһа уран уншалгыень хүгжөөхэ байна. Морфологи синтаксис хоёрой хоорондох холбоо

хараада абаха шухала юм. Зүб бэшэлгын дүримүүд, сэглэлтын тэмдэгүүдээр дүримүүд, шалгахань бэрхэтэй орфограммануудта анхарал хандуулагдаха ёһотой.

Грамматикын тодорхойлолгонууды ба дүримүүды сээжэлдэхэ гэхэн зорилготой бэшэшье хаань, тэдэниие сохом тодоор, удхыень ойлгожо, найруулан хэлэхэ эрилтэ нурагшадта табиха.

Лингвистическэ шүүлбэринүүды саг үргэлжэ үнгэргэжэ байхада, нурагшадай мэдэсэ, шадабари, дадал гуримшаха ёһотой.

Нурагшалай мониторинг хэхэ эрилтэнүүд

Буряад хэлээр нурагшалай мониторинг четвёртьнүүдэй һүүлээр гү, али түрүүшын ба хоёрдохи нурагшалай хахад жэлнүүдэй дүнгүүдээр гэршэлэгдэдэг.

Мониторинг нурагшадай нурагшын дүнгүүды сасуулан, зэргэсүүлэн, шүүлбэрилэн хэгдэхэ ёһотой. Удаадахи хүдэлмэринүүдэй дүнгүүдээр нурагшалай мониторинг элирүүлэгдэхэ: шалгалтын упражненинүүд, бэшэмэл харюунууд, тестнүүд, диктантнууд, шалгалтын холимог хүдэлмэри, аман шалгалта, хөөрэлдөөн, нурагшадтай уридшалан хүдэлэлгэ, хүсэд шийдхэгдээгүй асуудалнууды шэнжэлүүлэн тайлбарилга, реферадууды бэшэлгэ, олониитын ажалда хабаадалга, элидхэл хэлгэ ба бусад.

Аман шалгалтаар элирүүлэгдэхэ үрэ дүнгүүд: нурагшадай хэлэн тодо сэбэр, уян нугархай, ханал бодолоо эли тодоор холбожо, мэдүүлэл, үгүүлэл болгон хэрэглэжэ шадаха ёһотой. Нурагшалай мониторинг элирүүлгэдэ холбоо хэлэлгэ хүгжөөлгын хүдэлмэрин дүнгүүд оролсодог.

Хэшээлхээ гадуур хүдэлмэри

Буряад хэлэнэй багша хэшээлнүүдээ класчаа гадуур хэгдэдэг хүдэлмэрээр баяжуулдаг. Буряад хэлээр хэшээлхээ гадуурхи хүдэлмэри элдэб янзын байха ушартай: кружогууд, бүлгэмүүд (жэшээлхэдэ, түрэлхи хэлэндээ дуратайшуулай бүлгэм, аман зохёолой кружок г. м.), конкурсууд ба олимпиаданууд (уранаар уншагшадай, хөөрэгшэдэй, зохёолшодой, уран зохёол шүүмжэлэгшэдэй мүрысөөнүүд, грамматическа олимпиада г. м.), тусхай сэдэбтэ зорюулхан Баярай үдэрнүүд, буряад хэлэнэй танхим байгуулга; буряад хэлэндэ, хэлэ шэнжэлдэг эрдэмтэдтэ, дурасхаалта хайндэрнүүдтэ зорюулагдахан тусхай ханын сонин гү, али бюллетень гаргалга, сониндо үгүүлэл бэшэлгэ ба бусад.

Нурагшадай мэдэсэ, шадабари, дадал сэгнэхэ хэм

Нурагшадай аман харюу сэгнэлгэ

Грамматикаар нурагшадай мэдэсэ, шадабари, дадал элирүүлхэ аргын нэгэн хадаа аман асуудал болоно.

Тусхай темээр нурагшын аман харюу холбоо удхатай мэдээсэл боложо, грамматика хэр зэргэ тодорхойгоор мэдэдэг, ойлгодог байһыень элирүүлнэ.

Нурагшын аман харюу удаа дараалан хубаринан байха ёһотой.

Жэшээлхэдэ, түлөөнэй нэрын удха шанар, илгаа тухай асуудалда хурагша иимэрхүү харюу үгэхэ болоно:

- түлөөнэй нэрын тодорхойлолго;
- түлөөнэй нэрэ юумэнэй, тэмдэгэй, тоогой нэрэнүүдэй али нэгэнэй түлөө хэрэглэгдэдэг гэжэ жэшээ дээрэ харуулха;
- түлөөнэй нэрын илгаае (нюурай, заахан, асууһан г. м.) нэрлэхэ, жэшээ дээрэ харуулха.

Хурагшын хөөрөжэ дүүргэхэдэ, материал хэр зэргэ мэдэрэлтэйгээр, гүнзэгыгөөр ойлгон абаныень багша асуудалаар элирүүлнэ. Эндэ хурагшад үгын удха зүбөөр ойлгоһоноо, үгтэһэн үгэдэ түрэл үгэ тааруулан олохо, үндэһыень ойлгохо, үгэ ба конструкци хэлгэхэ шадабаритай байһанаа харуулна.

Хурагшад мэдэсэ, шадабари, дүршэл шалгалгада грамматическа шүүлбэри ехэ тухатай. Шүүлбэри хурагшад хэлэлгэ хүгжөөлгэдэ ехэ үүргэтэй, тэдэнэй грамматикын дүримүүдые ойлгоходо туһа боложо үгэдэг.

Хурагшад аман харюу сэгнэхэдэ, иимэ юумэндэ анхаралаа хандуулха:

- харюуны зүб, дүүрэн гү;
- үзэһэн материалаа хэр зэргэ ойлгооб;
- үгэ хэлээ хэр зэргэ зүб найруулжа харюусааб;
- мэдүүлэл хайнаар зохёожо, мэдүүлэл соо хоолойн аялга зүбөөр табижа, үгэ зүбөөр хэрэглэжэ, грамматическа шүүлбэри хэжэ шадана гү;
- хурагшын зохёоһон мэдүүлэлэй найруулал зүб гү.

Аман харюу сэгнэхэдэ, иимэ эрилтэ баримталха:

«5» сэгнэлтэ хэрбээ хурагшын шудалан үзэһэн материалаа хүсэд дүүрэнээр мэдэхэ, тодорхой хайнаар найруулжа, хэлэн тухай ойлгосодо зүб тодорхойло үгэжэ, ханамжаяа үндэһэ баримтатой болгожо, өөрынгөө зохёоһон жэшээ харуулжа, материалтай удаа дараае алдангүй, литературна хэлээр, эли тодоор дамжуулжа шадаха байхадань;

«4» сэгнэлтэ хэрбээ хурагшын харюу «5» гэхэн сэгнэлтэдэ табигдадаг эрилтэ хангамаар аад, зүгөөр 1–2 алдуутай, багшын ажаглаһанай хойно, тэрэнээ өөрөө заһажа, найруулан хэлэхэдэ, удаа дараагай ба хэлэнэй 1—2 алдуу гаргаһан байхадань;

«3» сэгнэлтэ хэрбээ хурагша тус темын гол зүйл мэдэхэ ба ойлгохо байһанаа харуулжа, материалаа дутуу найруулһан, ойлгосо тодорхойлгодо гү, али дүрим дутуу мэдэхэ, ханамжаяа үндэһэ баримтатой болгожо, өөрөө жэшээ үгэжэ шадаагүй, материал найруулхадаа удаа дарааень эбдэһэн, хэлэнэй талаар алдуу гаргаһан байхадань;

«2» сэгнэлтэ хэрбээ хурагша үзэһэн материалаа ехэнхиенъ мэдэхэгүй, тодорхойлго ба дүрим хэлэхэдээ удхыенъ хазагайруулһан, материал ойлгожо ядангяар, гуримгүйгөөр найруулһан байхаданъ табиха.

Хангалтатай сэгнэлтэ («5», «4», «3») нэгэ доро үгтэһэн харюугай түлөө (хурагшын бэлэдхэл шалгалгада тусхай саг үгтэһэн байхаданъ) табигдахаһаа гадна, мүн таһалдаһан, бүхэли хэшээлэй турша соо хурагшын үгтэһэн хэдэн багашаг харюугай түлөө хамтаруулан табигдаха.

Диктант сэгнэлгэ

Диктант бэшэлгэ хадаа хурагшадые бэшэгэй дүримдэ, сэглэлтын тэмдэгүүдтэ, найруулалда, бэшэмэл хэлэлгэдэ хургаха арга зэбсэгэй нэгэн болоно. Диктант хурагшадай анхарал дээшэлүүлдэг, һанал бодолыенъ зүбөөр эмхидхэдэг, өөһэдыгөө шалгаха дүршэлтэй болгодог. Диктант бэшүүлхын тула холбоотой текст хэрэглэбэл зохистой. Энэ текст мүнөө уеын уран зохёолой хэлэнэй эрилтэ баримталһан байха ёһотой.

Диктантын аша туһанъ хоёр зүйлһөө дулдыдаха: а) текстын шанарһаа; б) текст зүбөөр бэшүүлхэ багшын шадабарихаа.

Диктантын текст иимэ байха ёһотой:

1. Диктантын текст уран зохёолой хэлэн дээрэ бэшэгдэһэн байха зэргэтэй.
2. Текст соохи мэдүүлэл дүүрэн удхатай байха. Шадаал һаа, холбоотой текст бэшүүлхэ хэрэгтэй. Текстын ба тэрэнэй үгын удха хурагшадта бэлээр ойлгогдохо ёһотой.
3. Диктант хурагшадай үзэһэн, мэдэхэ дүримдэ бэшүүлхэ. Нэгэ текст соо олон хүшэр дүрим орохо ёһогүй.

Багша диктантын текст һайнаар, тодоор, уран гоёор уншаха уялгатай.

4. Диктантын текст класс класста таараһан, хурагшадтай бэшэжэ шадахаар байха ёһотой.

Диктант бэшүүлхэ текстын юрэнхы хэмжээн:

- 5 класста – 70–80 үгэ;
- 6 класста – 80–90 үгэ;
- 7 класста – 90–100 үгэ;
- 8 класста – 100–110 үгэ;
- 9 класста – 110–130 үгэ;
- 10 класста – 130–150 үгэ;
- 11 класста – 150–180 үгэ.

Ажаглалта: хэрбээ диктантда грамматическа даабари үгтэһэн байгаа һаанъ, хэмжээнъ 10–15, дээдэ классуудта 20–30 үгөөр үсөөн болохо.

Словарна диктант хүндэ бэшэлгэтэй үгэ һурагшадай хэр зэргэ зүбөөр бэшэжэ шадаха болоһыень шалгадаг. Словарна диктантын үгэнүүдэй тоо:

5 класста – 10–15 үгэ;

6 класста – 15–20 үгэ;

7 класста – 20–25 үгэ;

8 класста – 25–30 үгэ;

9 класста – 30–40 үгэ.

Словарна диктант сэгнэхэдээ, иимэ сэгнэлтэ табиha:

«5» сэгнэлтэ алдуугүй диктантын түлөө;

«4» сэгнэлтэ 2–3 алдуутай диктантын түлөө;

«3» сэгнэлтэ 3–5 алдуутай диктантын түлөө;

«2» сэгнэлтэ 6-һаа дээшэ алдуутай диктантын түлөө.

Зохёолго сэгнэлгэ:

«5» сэгнэлтэ темэдэ сэхэ, дүүрэн харюу үгэһэн, литературна материал һурагшын гүнзэгыгөөр ойлгожо, мэдэжэ хэрэглэһые харуулһан, бэшэгдэһэн ушарта сэгнэлтэ үгэжэ шадаһан, һанал бодолойнгоо бэеэ даангие харуулһан, үгэ шэлэн абалга ба мэдүүлэл байгуулгада алдуугүй, тодо хурсаар ба уран һайханаар найруулагдаһан, бэшэгэй дүримдэ алдуугүй бэшэгдэһэн зохёолгын түлөө;

«4» сэгнэлтэ литературна материал һурагшын һайн мэдэһэн, һанал бодолоо удаа дараа үндэһэ баримтатайгаар найруулжа, шухала хэрэгтэй тобшолол ба хамтадхал хэжэ шададагые харуулһан, зүб литературна хэлээр бэшэгдэһэн аад, 2–3 найруулалай алдуутай, 3-һаа дээшэ бэшэ бэшэгэй дүримэй, сэглэлтын тэмдэгээр 3-һаа дээшэ бэшэ алдуутай байһан зохёолгодо;

«3» сэгнэлтэ темэдээ гол түлэб тааруу аад, һурагшын схематична харюу үгэһэн, үгышые һаа фактическа материал найруулхадаа, зарим тодо бэшэ зүйл гаргаһан гү, али зохёолгодоо удаа дарааень эбдэһэн, 3–4 найруулалай алдуу хэһэн, 6-һаа дээшэ бэшэ бэшэгэй дүримэй, сэглэлтын тэмдэгээр 6-һаа дээшэ бэшэ алдуу гаргаһан зохёолгодо;

«2» сэгнэлтэ темээ һурагшын ойлгоогүй гү, али литературна материал мэдэхэгүй байһанаа харуулһан, 5–6-һаа дээшэ найруулалай алдуутай байһан, «3» сэгнэлтэдэ тогтоогдоһон эрилтэһээ дээшэ бэшэгэй дүримэй, сэглэлтын тэмдэгээр 7–8-һаа дээшэ алдуутай байһан зохёолгодо табиha.

Найруулга сэгнэлгэ

Найруулга бэшүүлхэ текст һургалгын, болбосоролой, хүмүүжүүлгын зорилго хангаһан, удхынгаа ба үгэ хэлэнэйнгээ талаар һурагшадай бэшэжэ шадахаар байха ёһотой.

5-дахи класста найруулга бэшүүлхэдээ, багашаг хөөрөө гү, али уран зохёол сооһоо богонихон зураглал үгэдэг. Найруулгын текстын удха ойлгосотой бэшэгдэһэн, авторы тайлбарилгатай, зохёолой геройн ханал бодол, тэрэнэй сэдхэл элээр харуулагдаһан байха ёһотой.

5–6-дахи классуудта бэшүүлхэ текстнүүд адлирхуу байхадаа болохо. Мүн багахан характеристикэ, дэлгэрэнгыгээр зураглаһан уран зохёолой хэһэг үгэхэдэ болохо. Хэһэг гол түлэб юрэ хөөрэхэн байха зэргэтэй.

7-дохи класста диалог ба шүүмжэлэн бодомжолгын зүйлөөр орёошог болгогдоһон характеристикэ, зураглагдаһан хэһэг зохёолһоо үгтэхэ.

Найруулга бэшэхэ текстын хэмжээ:

5 класста – 90–100 үгэ;

6 класста – 100–130 үгэ;

7 класста – 140–170 үгэ;

8 класста – 180–200 үгэ;

9 класста – 210–230 үгэ.

Нуралсалай бусад предметүүдтэй холбоон

Буряад, ород, англи хэлэнүүд. Эдэ хэшээлнүүдтэ нурагшадай хэлэжэ, хөөрөжэ, уншажа, найруулга ба зохёолго бэшэжэ шадаха дүршэлын үргэдхэлгэ. Зохёолго бэшэлгэ. Хэрэгтэй материал суглуулалгаар, шэлэн абалгаар гуримтай болголго, орёо түсэб табиулга; эпическэ зохёолой тусхай хэһэгтэй текстын удхаар тобшо, түүбэри удхатай найруулга бэшэлгэ үргэлжэлүүлэлгэ, хүнэй хэһэн хэрэг, ажал, үйлэ тушаа зохёолго бэшэлгэ, байгаалиин үзэгдэл тухай, гэр байра соохи оршон тойрониин зураглан зохёолго бэшүүлэлгэ.

6. Нуралсалай методическа хангалга

1. В. Патаева, О -Х. Нанзанова «Буряад хэлэн», Улаан- Үдэ., «Бэлиг», 2012 он.
2. С. Будаин, Ж. Жамбуева, Я. Ивахинова, Ц. Лубсанова «Буряад хэлээр тестнүүд», Улаан- Үдэ., «Бэлиг», 2007 он.
3. Б-Д. Батоев, С. Будаев, Б. Будаин «Буряад хэлэн» 5-9 кл., Улаан- Үдэ., «Бэлиг», 2006 он.
4. Х. Дамдинова, Цыремпилун «Буряад хэлээр дидактическа материалнууд», Улаан- Үдэ., 1983 он.
5. «Буряад хэлэн» сахим нураха ном. 2012 он.
6. Д. Доржиев, Р-Х. Санжимитыпова «Буряад хэлээр хэрэглэхэ дидактическа материалнууд». Улаан- Үдэ., 1992 он.
7. Д. Амоголонов «Буряад хэлэнэй орфографическа словарь», Буряадай номой хэблэл, Улаан- Үдэ., 1976 он.
8. «Буряад хэлэнэй тобшо тайлбари толи» Буряадай номой хэблэл, Улаан- Үдэ., 1992 он.
9. Л. Шагдаров, Н. Очиров «Ород-буряад толи» Россиин эрдэмэй академи...
10. «Буряад нургуулийн программанууд», «Буряад хэлэн 5-11 классууд» Улаан- Үдэ., «Бэлиг», 2008 он.

Шэнэ онол арга:

1. Компьютер
2. Проектор
3. Интерактивна самбар
4. «Буряад хэлээр сахим нураха ном»
5. Буряад уран зохёолой соносохо номой хан (аудиобиблиотека)

Шалгах хэрэгсэл :

- Шалгалтын асуудалнууд ба даабаринууд;
- М-тест
- Электрон номой тестнүүд

Интернет онол арга:

- <http://www.edu.ru> – Федеральний портал «Российское образование».
- <http://www.edu03.ru/-Министерство> образования и науки РБ
- <http://www.buryadxelen.org>
- <http://www.nomoihan.org>
- <http://www.ict.edu.ru/> - Портал «Информационно-коммуникационные технологии в образовании».
- <http://www.Крмо.iv-edu.ru/> – Сайт регионального комплексного проекта модернизации образования.
- <http://fcior.edu.ru/> - Федеральный центр информационно-образовательных ресурсов.
- <http://www.rikuo.ru/> – Сайт республиканского института кадров управления и образования.

Хабсаргалта

Орѳо мѳдүүлѳл тухай ойлгосо.

1. Орѳо мѳдүүлѳлнүүдые ологты.
 - a) *Гургаалтай үхибүүд шэнэбэнэжэ хэлэхэдэ ойлгохо, шэмхэлжэ үгэхэдэ садаха.*
 - b) *Ўдэрынъ яһала халуун болодог аад, һининдее хийтэн хоножсо, гол горхоной уһан захаараа хайнагтана.*
 - c) *Минеедэр сэлмэг аад, хийтэн.*
2. Юрын мѳдүүлѳлнүүдые ологты.
 - a) *Сэлэнгын полкын морин сэрэгшэдэй дайралдаһан түүхэ Малахов Курганай хийсее дээрэ алтан үзэгүүдээр бэшэгдэнхэй.*
 - b) *Элинсэг хулинсагуудайнгаа хирэ тооһогий сѳбэр агаар, арюун сэл хүхэ уһа дамжуулһандань баярлан, саашанхи үедөө, үри хүүгэдтээ тэрэ зандань дамжуулаял.*
 - c) *Ургаар мори бариха улаан гарай хисэн, урин һайхан ябаха ухаан бэлигэй хүсэн.*
3. Зѳб харью ологты.
 - a) *Дахуулалнууд, тусгаарлаһан хабсаргалтанууд, тододхоһон гэшүүд юрын мѳдүүлѳлые дэлгэрэнгы болгодог.*
 - b) *Юрын болон орѳо мѳдүүлѳлнүүд хоёр гү, али хэдэн үгѳһөө бүридэдэг*
 - c) *Орѳо мѳдүүлѳлнүүд ниилэлдѳһэн, дахалдаһан, холболтогий гэжэ илгарн*
4. Эдэ мѳдүүлѳлнүүдые илгагты.
 - 1) Юрын 2) Орѳо
 - A) *Зунай һинин тэн ингэржэ, тэнгэрийн зийдэл тэмгэ Викторэй дээрэ ерѳбэ.*
 - B) *Зийн урдаһаа баруун тээшээ огторгойе биһэлһэн Галактикын эдэ багса мүйшэдые Тэнгэрийн зүйдэл гэдэгһаань, харин газар дээрэхэ энэ Байгалые тойроһон Саяанай, Алтайн, Памирай, Тянь-Шаниин, Гималайн ууланууд газарай зүйдэл болоно ёһотой.*
(1-а, 2-б)
5. Орѳо мѳдүүлѳлнүүдые ологты
 - a) *Амжалта туйлаһанаа баабайнгаа шэхэнэй шэмэг, нюдэнэй хужсар болгон бэшѳһэйб.*
 - b) *Гэрэй оройһоо мүнгэн дуһалнууд шолд-шолд унана.*
 - c) *Манай нютагай саада тээ багахан горхон урдана, харин саашаа ой модоор бүрхөөгдѳһэн тала нэмжынэ.*

Ниилэлдѳһэн орѳо мѳдүүлѳл

1. Ниилэлдѳһэн орѳо мѳдүүлѳл соохи юрын мѳдүүлѳлнүүд хоорондоо адли эрхэтэй байдаг гѳһэн һанамжа
 - a) *Зүб*
 - b) *Буруу*
2. Холбоһон харилсаатай ниилэлдѳһэн орѳо мѳдүүлѳл ологты
 - a) *Нохой ами бээе гамнангүй, эзээе аршалдаг, тиимэ хадань тэрэнише хүнэй хани нүхэр гэдэг.*
 - b) *Эрдэм бэлиг – эрихм баян гэжэ багаһаа хойшо мэдэнбди*
 - c) *Оршон тойрон абяа шэмээгүй, харин гансал ой модон оёорһоо аалиханаар дүнгинэнэ.*
3. Энэ мѳдүүлѳл
Модо тарихадаа, нэгэ гѳбэл эртэ хабар, апрель һара соо, үгы гѳбэл алтан намарай һүүлээр, орой намар тарйдаг байна.
 - a) *Холбоһон харилсаатай ниилэлдѳһэн орѳо мѳдүүлѳл*

- b) Зүрилдэһэн харилсаатай ниилэлдэһэн орёо мэдүүлэл
- c) Илгаһан харилсаатай орёо мэдүүлэл.

4. Энэ мэдүүлэл

Сэнхир хүхэ огторгойдо нэгэшье үүлэгүй, зүгөөр баруун голой эрье дээүүрнь, тээ саанахана үргэлжэ ханатаһан элдэб янзын ой гэжэ аянишад тэмдэглэбэд.

- a) Холбоһон харилсаатай ниилэлдэһэн орёо мэдүүлэл
- b) Зүрилдэһэн харилсаатай ниилэлдэһэн орёо мэдүүлэл
- c) Илгаһан харилсаатай орёо мэдүүлэл

5. Энэ мэдүүлэл

Шасаргана хүйтэнһөө айдаггүй юм, тиимэһээ тэрэниие байрын саһанай ороһон хойно суглуулжа болохо.

- a) Юрын
- b) Ниилэлдэһэн орёо мэдүүлэл

1. Таабари таагаад, хоёр абяа тэмдэглэһэн аялгантай үгэнүүдые ологты.

Гайхама ехэ бээтэй, газарта хүрэмэ дэлһэтэй.

2. Мэдүүлэл сооһоо хэлэнэй хойгуурхи хашалгантай үгэнүүдые ологты.

Шубуудай аян хүнэй досоо гуниг түрүүлдэг.

3. Ямар үгэнүүдтэ ИИ бэшэхэб?

Ш...дхэхэ, ш...раг, биш...хан, дүт...н, һ...хэ, д...лэхэ, эж...н, м...нтэ.

4. Буряадаар бэшэгдэдэг абтаһан үгэнүүд доогуур зурагты.

Машина, шэниисэ, ручка, поэмэ, вагон, лампа, пеешэн, саахар, касса, углуу, үйлсэ, клуб.

5. Эдэ үгэнүүд сооһоо омонимуудые ологты.

1). Унтари заһа, хоолойгоо заһа; нэрээ хухалха, яһаа хухалха.

2). Хара үнгэ, арһа үнгэ; уһанай эрье, наашаа эрье.

6. Онһон үгэнүүдые ологты.

1. Хүсэжэ ядаад хусаба.

2. Эльгэ нимгэн. 3. Долоон голтой.

4. Бахын һанаан далайда. 5. Бүдүүн хүзүүтэй.

6. Мухар хутага зурааша. 7. Барюу гартай. 8. Дуутай тэнгэри бороогүй.

7. Энэ хургаал уншаад, түрэл үгэнүүд доогуур зурагты.

Өөрынгөө хэлэһэн үгэдэ өөрөө бү энеэ.

Нэгэ хурса үгэ хэлэһэн дары олоной нюурые бү хара.

8. Үгтэһэн үгэнүүдһээ абяанай аргаар шэнэ үгэнүүдые биш болгогты.

Унаган, юһэн, буха, бүлэг, уялга, шааха

9. Энэ хургаал уншаад, туһалагша хэлэлгын хубинуудые ологты.

Гудамжаар ябахадаа огторгой өөдэ бү хара,

Ябагаар ябаха сагтаа газар руу хаража бү яба.

Тэрэ хадаа зүрхэгүй гү, үгышье хаа, муу һаналтай мэтээр үзэгдэхэ.

10. Үрээл уншаад, үйлэ үгэнүүдые түхэлөөрнь хубаажэ бэшэгты.

Гэрээртнай дүүрэн гэрэл бадараг, альгаартнай дүүрэн ажал бадараг.

Алтан богоһыетнай алхан орожо, аяга сайетнай амасан уужа,

Айл зонгнай ябажа байг. Ороһон гэртнай уужам боложо,

Ерэһэн гэртнай ехэ боложо байг.

11. Тогтомол холбуулал доогуур зурагты.

Зүрхэ алдаха, эбээ таһарха, мэдээ алдаха, боро морин, бээ бариха, тушаал дааха, ноһо сохихо, тархья эрьехэ, тархья гээхэ, хамар сохихо, тоомоо таһарха.

12. Илгагдаһан үгэнүүд мэдүүлэлэй ямар гэшүүд болоноб?

1. Би багахан ойн **соорхой** холоһоо обёорбоб.

2. Орохо тэнгэри оройһоо **соорхой**.

13. Мэдүүлэлэй юрын хэлэгшые бүридэмэл болгогты.

1. Шиний хэлээшэ зүб.
2. Дааража ябанхаар, дааж ядаһаниинь дээрэ.
3. Миний эжын нагаса Бадма.
14. *Мэдүүлэлэй гэшүүд болодоггүй үгэнүүдые ологты.*
 1. Урдань, табин жэлэй саана, эндэ нуур хүхэржэ байгаа.
 2. Татай! Энэш тиимэ нэрэтэй юм гү?
 3. Үхибүүд, таанар гайхаад абяагүй бү байгты.
15. *Орёо мэдүүлэл ологты.*
 1. Энэ гол нарин, теэд гүнзэги.
 2. Үүр сайба, сагаан толон сасаршаба.
 3. Үхибүүд хургаалтай байхадаа, муу ябадал гаргадаггүй.

Хоёрдохи бүлэг

1. «**Саг сагтаа, сахилза хүхэдөө**» гэнэн оньһон үгын удхые ойлгоһоноо тайлбарилан бодомжолго бэшэгты.

Харюунууд

Нэгэдэхи бүлэг

1. Харюу: наран. Ехэ, бэетэй
2. Харюу: аян, гуниг
3. Харюу: шиираг, шийдхэхэ, һийхэ, диилэхэ, миинтэ.
4. Харюу: шэниисэ, поэмэ, лаампа, пеэшэн, саахар, углуу, Үйлсэ.
5. Харюу: 2.
6. Харюу: 1, 4, 6, 8.
7. Харюу: шшрынгшш, шшршш
8. Харюу: үнэгэн, яһан, баха, хүлэг (түлэг), аялга, дааха (тааха).
9. Харюу: шшдэ, бү, руу, бү, гү, үгышые һаа
10. Харюу: *Мэдүүлһэн*: хүсэнэбди; *Хандаһан*: бадараг, бадараг, ябажа байг, боложо байг; *Причастна*: ороһон, ерэнэн; *Деепричастна*: орожо, уужа, боложо
11. Харюу: зүрхэ алдаха, эбээ таһарха, бэеэ бариха, тушаал дааха, тархья гээхэ, хамар сохихо.
12. Харюу: нэмэлтэ, хэлэгшэ
13. Харюу:
 1. Шиний хэлээшэ зүб байгаа.
 2. Дааража ябанхаар, дааж ядаһаниинь дээрэ байха.
 3. Миний эжын нагаса Бадма болоно.
14. Харюу: 2, 3
15. Харюу: 1, 2
1. *Буряд хэлэндэ хэды аялган абяанууд биш, тоологты?*
2. *Таабари таагты. Зөөлэн хашалгантай үгэнүүдые ологты.*

Хээр морин хэжэмтэй,	Сасаг бүрээ монсогтой,
Хэжэм бүрээ сасагтай,	Монсог бүрээ эдеэтэй.
3. *Эдэ үгэнүүдые аялганай тааралдал, хубарил ба нугаралай ёһоор хубаажэ бэшэгты.*

Ургамал, тодорүүлба, мэндэшэлхэ, үгүүлхэ, тоолохо, ойлгуулая, түхээрхэ, ехэдхэе, шууяха.

Тааралдал:	Хубарил:	Нугарал:
------------	----------	----------
4. *Оньһон үгэнүүдые уншаад, точконуудай орондо ээ баөө үзэгүүдые табигты.*
 1. Үнэнһ... туһа, үнээнһ... тоһон.
 2. Үнэн юумэн үн...р... , үнэгэн малгай үһ...р...
 3. Элжэгые шэх...рнь, эрьюе үг...рнь мэдэхэ.

5. *Үгтэһэн үгэнүүдые антонимууд ба синонимууд болгон хубаагты.*

Хэлэхэ, зүрхэтэй, харгы, худал, зоригтой, муу, зам, үнэн, уужам, гүйхэ, хүни, яриха, уйтан, харайха, үдэр, хайн.

Синонимууд: Антонимууд:

6. *Фразеологизмуудтай мэдүүлэл ологты.*

1. Моринойнгоо амыень татангүй гүйлгэбэ.
2. Тэдэ нуугаашадай амыень татахаар болоо.
3. Нохойн дуун ойртобо.
4. Олон нохойн хусалдаха дулдаба.

7. *Таабари таагаад, үгэнүүдэй анхан нуури илгагты.*

Нюдэндэ харагдахагүй,

Аминда мэдэгдэхгүй,

Гарта баригдахагүй,

Хүлдэ торолдохогүй.

8. *Аялган абяануудые нэлгэжэ шэнэ үгэнүүдые биш болгогты.*

Жэшээн: ула, уула, уйла

Заха, сана, хана, тала.

9. *Үрээл уншаад, юумэнэй нэрэнүүд доогуур зурагты.*

Абынгаа сэдхэлэй захяе бадаруулжа,

Эжынгээ зүрхэнэй үрээлые баяжуулжа,

Солотой, суутай айл боложо,

Жаргажа нуухатнай болтогой!

10. *Үгтэһэн «Гүрлөө бадагууд» соо илгагдаһан тэмдэгэй нэрэнүүдые сасуулһан, үлүүлһэн шанарай зэргэнүүдээр хубилгагты.*

Тугас шубуунай хүл ехэ,

Түранхай малай яһан ехэ,

Тэнэг хүнэй ханаан ехэ.

11. *Таабари таагты. Зүйр үгэнүүд доогуур зурагты.*

1. Би тэрээгүүр ошоход,	2. Буха бэшэ аад лэ, эбэртэй
Ши тэрээгүүр ошоход.	Барас бэшэ аад лэ, эрэн.

Тангаасайн газар ерээд мүргэлдүүжэбди.

12. *Эдэ холбуулалнуудай алинишь сүлөө холбуулал болоноб?*

А) Нүхэд болохо, хүхөө бүлюудэхэ, шабар худхаха, шэрээ доро унаха.

Б) Гал уһан болохо, амаа бүлюудэхэ, доро унаха.

13. *Мэдүүлэлэй юрын гэшүүдые түүжэ бэшигты.*

Он жэлнүүдэй үнгэрөөшье хаа, түүхэтэ хэрэгүүдээр баян энэ жэлые хүн зон сэдхэлээ хүдэлгэн дурдаха байха.

14. *Хоёр бүридэлтэ мэдүүлэлнүүдые нэгэ бүридэлтэ болгогты.*

1. Би харанаб. 2. Үглөөнэй жабар шангарна. 3. Та зүб юумэ хэлэнэт.

4. Ши өөрөө бээ гамныш.

15. *Дутуу мэдүүлэлнүүдые хүсэд болгожо бэшигты.*

- Хаана ошообши?
- Ахайтанайда.
- Юугээр хүндэлүүлэбши?
- Ууса шагайта хоёроор.

Хоёрдохи бүлэг

1. Э-Х. Галшиевай нургаалай үгэнүүдые уншаад, удхыень тайлбарилан багахан бодомжолго бэшэгты.

Түрэхөөр ухаатай болобошье,
Улам лэ эрдэмдэ нура.
Ниидэхэ жэгүүртэй аад лэ,
Огторгойдо ниидэхэгүй гээшэ хаа,
Ядуу хэрэг мүн.

Фонетикэ, графика, орфоэпи, бэшэгэй дүрим.

1. Хэлэлгын абяануудые шэнжэлдэг хэлэн тухай эрдэмэй хуби юун гэжэ нэрэтэйб?

А. Синтаксис. Б. Фонетикэ. В. Морфологи.

2. Хэлэлгын эгээл богони единицэ юун бэ?

А. Мэдүүлэл. Б. Үгэ. В. Абьян.

3. Хэлэлгын абяанууд юу бии болгодог бэ?

А. Мэдүүлэлнүүдые. Б. Үгэнүүдые. В. Холбуулалнуудые.

4. Буряад хэлэнэй алфавидта хэды үзэг бэ?

А. 33. Б. 36. В. 35.

5. Алфавидай хэды үзэгын аялган үзэгүүд гэжэ нэрэтэйб?

А. 21. Б. 22. В. 24.

6. Хэды үзэг гансал абтаһан үгэнүүдтэ бэшэгдэдэг бэ?

А. 10. Б. 4. В. 6.

7. Хэды үзэг гансал үндэһэн буряад үгэнүүдтэ бэшэгдэдэг бэ?

А. 3. Б. 5. В. 1.

8. Хүнэй нэрэнүүд сооһоо тоо тэмдэглэһэн үгэ ологты.

А. Баяр. Б. Түмэн. В. Солбон.

9. Эдэ тусхайта нэрэнүүдэй алиниинь сэтгүүлэй нэрэ болоноб?

А. «Хараасгай». Б. «Толон». В. «Дүхэриг».

10. Али тусхайта нэрын һүүлэй аялган буряадшалжа бэшэгдэхэб?

А. Россия. Б. Москва. В. Иркутск.

11. Буряад хэлэндэ хэды дифтонг бииб?

А. 5. Б. 6. В. 4.

12. Али үгэдэнь –ээ бэшэгдэхэб?

А. Түүх.... Б. Түүрх.... В. Тэм...н.

13. Али үгэдэнь –эй бэшэгдэхэб?

А. Төөл... Б. Эш...н. В. Шэр....

14. Али үгэдэнь –үй бэшэгдэхэб?

А. Г...гүүлхэ. Б. Г...хэ. В. Г...наха.

15. Али үгэдэнь –ы бэшэгдэхэб?

А. Ш...раг. Б. Гараг.... В. Хүх....

16. Буряад хэлэндэ хэды хашалган абьян бииб?

А. 21. Б. 22. В. 23.

17. Хэды хашалган абьян гансал абтаһан үгэнүүдтэ хэрэглэгдэдэг бэ?

А. 4. Б. 5. В. 6.

18. Ямар үгэ соо гансал абтаһан үгэдэ бэшэгдэдэг хашалган байнаб?

А. Анзаһан. Б. Баабай. В. Велосипед.

19. Хашалган абяанууд ямар байдаггүйб?

А. Хатуу. Б. Зөөлэн. В. Шанга.

20. Үгэ зүбөөр үгүүлхэ дүримүүдые үзэдэг хэлэн тухай эрдэмэй нэгэ хуби.
 А. Графика. Б. Орфографи. В. Орфоэпи.
21. Булкаар, ручкаар, сумкаар- эдэ үгэнүүдтэ ямар удаан аялган үгүүлэгдэхэ ёһотойб?
 А. Аа. Б. Ээ. В. Оо.
22. Али үгэ соонь илгaһан ь бэшэгдэхэб?
 А.Под...езд. Б. Хар...я. В. Жэр...еэн.
23. Али үгэ соонь ь илгaһан тэмдэг болоноб?
 А. Ольга. Б. Фельетон. В. Мүльһэн.
24. Алиниинь буряадаар бэшэгдэдэг абтаһан үгэб?
 А. Бригада. Б. Хармаан. В. Литература.
25. Эдэ абтаһан үгэнүүдэй алиниинь хубилалтагүйгөөр бэшэгдэхэб?
 А. Россия. Б. Якутск. В. Волга.
26. Бая, щётка, репа - эдэ абтаһан үгэнүүдые буряадшалжа бэшэхэдээ, **о. э,и** аялгануудые зүбөөр бэшэгты.
 А. Бан... Б. Щётк... В. Реп....

Лексикологи.

1. Лексикэ гэжэ юун бэ?
 А. Абтаһан үгэнүүд.
 Б. Үндэһэн буряад үгэнүүд.
 В. Хэлэнэй словарна бүридэл.
2. Үгэнүүдэй удха ямар толи соо хаража болохоб?
 А.Орфографическа. Б.Тайлбарилһан. В Орфоэпическэ.
3. Хамтадаа нэгэ удха тэмдэглэдэг хоёр үгы юун гэдэг бэ?
 А. Омонимууд. Б.Холбуулалнууд. В. Эхир гэнүүд.
4. Алиниинь эхир үгэ бэшэб?
 А. Үбһэ ногоон. Б. Үбһэ эдьюулнэ. В. Адууһа мал.
5. Алиниинь эхир үгэб?
 А. Тарган мал. Б. Мал хараха. В. Адууһа мал.
6. Эдэ эхир үгэнүүдэй алиниинь амһартада хамаатайб?
 А. Түлээ залһан. Б. Аяга шанага. В. Хутага шүбгэ.
7. Сэбэр **нюур**, эшэхэ **нюур**, номой **нюур**-холбуулалнууд соо **нюур** гэжэ үгэ ямар болоноб?
 А. Ганса удхата. Б. Хэдэн удхата. В. Олон удхата.
8. Нэгэ удхатай үгэнүүдые юун гэжэ нэрлэдэг бэ?
 А. Ганса удхата. Б. Хэдэн удхата. В. Нэгэ удхата.
9. Ямар холбуулал соо шүдэн гэжэ үгэ сэхэ удхатайб?
 А. Хурса шүдэн. Б. Гармуурай шүдэн. В. Борнойн шүдэн.
10. Алиниинь шэлжэһэн удхатай холбуулал бэ?
 А. Булад хэлмэ. Б. Булад шудхалга. В. Булад зүрхэн.
11. Хэлэхэдэшье, бэшэхэдэшье адлинууд аад, тад ондоо удхатай үгэнүүд юун болодог бэ?
 А. Синонимууд. Б. Антонимууд. В. Омонимууд.
12. Адли гү, али дүтэрхы удхатай үгэнүүдые юун гэдэг бэ?
 А. Эхир үгэнүүд. Б. Синонимууд. В. Омонимууд.

13. Ямар үгэнүүд синонимууд болоногүйб?
 А. Сомоо-һүри. Б. Гар-толгой. В. Сухал-уур.
14. Ардаг, агта, хүлэг, эмниг- эдэ синонимууд табан хушуу адуу малай алиндань хамаатайб?
 А. Үхэртэ. Б. Адуунда. В. Тэмээндэ.
15. Бэе бээдээ харша удхатай үгэнүүдые юун гэдэг бэ?
 А. Синонимууд. Б. Омонимууд. В. Антонимууд.
16. Ямар үгэнүүд антонимууд болохогүйб?
 А. Эндэ-тэндэ. Б. Нарай-нялха. В. Үндэр-набтар.

Үгын бүридэл ба үгын бии бололго.

1. Үгын залгалтагүй хубиие юун гэдэг бэ?
 А. Залгабари. Б. Үндэхэн. В. Һуури.
2. Үгын Һуурида юуниинь ородоггүйб?
 А. Үндэхэн. Б. Залгалта. В. Залгабари.
3. Эдээнэй алиниинь гараһан Һууритай үгэб?
 А. Аяга. Б. Таабари. В. Далай.
4. Түрэл үгэнүүдые гаргаһан анхан Һууриие юун гэдэг бэ?
 А. Һуури. Б. Залгалта. В. Үндэхэн.
5. Үгын үндэхэндэ залгагдажа, шэнэ үгэнүүдые бии болгодог хуби.
 А. Залгабари. Б. Залгалта. В. Частица.
6. Таримал, зураг, сабшалан – эдэ үгэнүүдэй үндэхэнүүдые ологты.
 А. Таримал. Б. Зураг. В. Сабшалан.
7. Тулуур- үгын Һуурида залгабари нэмэхэдэ, Һууриин Һүүлэй ямар түргэн аялган унааб?
 А. А. Б. О. В. Э.
8. Малаагшан, элһелиг, тоһотой- залгабари, залгалта нэмэжэ бэшэхэдэ, үгэнүүдэй анхан Һуурида ямар үзэг унанхайб?
 А. Г. Б. Т. В. Н.
9. Дабһан, толгой, сэмгэн, арһан –эдэ ямар хэлэлгын хуби үгэнүүдтэ тодо бэшэ аялганууд бэшэгдэнэгүйб?
 А. Тоогой нэрэ. Б. Юумэнэй нэрэ. В. Дайбар үгэ.
10. Дэбһэ, шалга, тэмсэ, үргэ – эдэ ямар хэлэлгын хуби үгэнүүдтэ тодо бэшэ аялганууд бэшэгдэнэгүйб?
 А. Үйлэ үгэ. Б. Түлөөнэй нэрэ. В. Зүйр үгэ.

Синтаксис, хоолойн аялга ба сэглэлтын тэмдэгүүд.

1. Удхаараа холбоотой үгэнүүдые юун гэдэг бэ?
 А. Хөөрөөн. Б. Холбуулал. В. Мэдүүлэл.
2. Холбуулалнууд ехэнхидээ хэды үгэхөө бүридэдэг бэ?
 А. Дүрбэн. Б. Гурбан. В. Хоёр.
3. Холбуулалай дулдыданги үгэдэ юунһээ асуудал табигдадаг бэ?
 А. Шухала үгэхөө. Б. Гол үгэхөө. В. Тусхай үгэхөө.
4. Тэргэхээ буулгаба – холбуулалай гол үгэ ямар хэлэлгын хубиб?
 А. Үйлэ үгэ. Б. Тэмдэгэй нэрэ. В. Дайбар үгэ.
5. Мэдүүлэл юунһээ бүридэдэг бэ?

- А. Абьянууднаа. Б. Үгэнүүднээ. В. Холбуулалнууднаа.
6. Мэдүүлэлэй хүсөөр юун харуулагдадаг бэ?
А. Юумэн. Б. Ганал бодол. В. Үйлэ.
7. Мэдүүлэлнүүд удхаараа ямар байдаг бэ?
А. Дүүрэхэн. Б. Хүсэд. В. Нэгэ янза.
8. Юумэн тухай юрэ мэдээсэһэн мэдүүлэлые ямар мэдүүлэл гэнэб?
А. Асууһан. Б. Хөөрэхэн. В. Идхаһан.
10. Ямар нэгэн юумэн тухай һураһан мэдүүлэлые ямар мэдүүлэл гэнэб?
А. Асууһан. Б. Хөөрэхэн. В. Идхаһан.
11. Хэн нэгэниие үйлэ дүүргүүлхээр баалаһан удхатай мэдүүлэлые ямар мэдүүлэл гэнэб?
А. Асууһан. Б. Хөөрэхэн. В. Идхаһан.
12. Айл бүхэнэй үрхэхөө утаан бааяна. Хэлэгдэһэн зорилгоороо энэ ямар мэдүүлэл бэ?
А. Асууһан. Б. Идхаһан. В. Хөөрэхэн.
13. Мүнөөдэрэй хэшээлдэ юу мэдэхэ болоод ерэбэш? Хэлэгдэһэн зорилгоороо энэ ямар мэдүүлэл бэ?
А. Хөөрэхэн. Б. Асууһан. В. Идхаһан.
14. Хэн? Юун? гэхэн асуудалнуудта харюусадаг үгэ мэдүүлэлэй юун болоноб?
А. Үйлэдэгшэ. Б. Хэлэгшэ. В. Нэрлүүлэгшэ.
15. Нэрлүүлэгшэ хэлэгшэ хоёр мэдүүлэлэй ямар гэшүүд болоноб?
А. Шухала. Б. Гол. В. Бодото.
16. Сагаан мори унаһан нэгэ үгытэй хүнэй басаган ерэбэ. (Онтохон). Мэдүүлэлэй грамматическа һууриенъ ологты.
А. Мори унаһан. Б. Басаган ерэбэ. В. Үгытэй хүнэй.
17. Гансал шухала гэшүүднээ бүридэһэн мэдүүлэлые ямар мэдүүлэл гэнэб?
А. Богони. Б. Хуряангы. В. Тобшо.
18. Шухала болон юрын гэшүүдтэй мэдүүлэлые ямар мэдүүлэл гэнэб?
А. Дэлгэрэнгы. Б. Ута. В. Задагай.
19. Элирхэйлэгшэ, ушарлагша, нэмэлтэ- мэдүүлэлэй ямар гэшүүд бэ?
А. Туһалагша. Б. Юрын. В. Шухала.
20. Хазагай падежнүүдэй асуудалнуудта харюусадаг мэдүүлэлэй гэшүүн юун болодог бэ?
А. Элирхэйлэгшэ. Б. Нэмэлтэ. В. Ушарлагша.
21. Үйлын падежэй асуудалда харюусаһан нэмэлтые ямар нэмэлтэ гэдэг бэ?
А. Тэгшэ. Б. Зүб. В. Сэхэ.
22. Бусад падежнүүдэй асуудалнуудта харюусаһан нэмэлтые ямар нэмэлтэ гэдэг бэ?
А. Хазагай. Б. Сэхэ бэшэ. В. Сэхэ.
23. Мэдүүлэл соо Ямар? Али? Хэды? Хэдыдэхи? гэхэн асуудалнуудта харюусаһан юрын гэшүүниие юун гэдэг бэ?
А. Нэмэлтэ. Б. Элирхэйлэгшэ. В. Ушарлагша.
24. Үйлын саг, байра, шалтагаан, зорилго, арга гэхэ мэтые харуулдаг мэдүүлэлэй юрын гэшүүн юун гэжэ нэрэтэйб?
А. Нэрлүүлэгшэ. Б. Хэлэгшэ. В. Ушарлагша.
25. Мэдүүлэл соо нэгэ асуудалда харюусадаг, нэгэ үгэдэ хабаатай үгэнүүдые юун гэдэг бэ?

- А. Шухала гэшүүд. Б. Юрын гэшүүд. В. Нэгэ түрэл гэшүүд.
26. Хэлэлгэ соо хүндэ гү, али ямар нэгэ юумэндэ хандаһые юун гэжэ нэрлэнэб?
А. Нэрлүүлэгшэ. Б. Хандалга. В. Юумэнэй нэрэ.
27. Хүнэй хэлэһэн үгэ хубилгангүй дамжуулһые юун гэдэг бэ?
А. Өөршэлэн хэлэлгэ. Б. Мэдүүлэл. В. Сэхэ хэлэлгэ.
28. Авторай үгын хойно, сэхэ хэлэлгын урда ямар сэглэлтэ табигдадаг бэ?
А. Хоёрложон точка. Б. Запятойтой точка. В. Ута зурлаа.
29. Сэхэ хэлэлгын хойно, авторай үгын урда ямар сэглэлтэ табигдадаг бэ?
А. Ута зурлаа. Б. Хаалга. В. Богони зурлаа.
30. Хоёр гү, али хэдэн хүнэй хөөрэлдөөе юун гэдэг бэ?
А. Сэхэ хэлэгэ. Б. Хөөрэлдөөн. В. Диалог.